

Część I

Komentarz praktyczny z orzecnictwem

Rozdział 1. Brak świadomości lub swobody

1. Czynniki zewnętrzne a stan wyłączający swobodę
2. Wyłączenie świadomości lub swobody przy sporządzaniu testamentu (art. 945 § 1 pkt 1 KC)
3. Wybrane problemy opiniowania w sprawach dotyczących braku świadomości lub swobody

Rozdział 2. Pozorność

1. Forma czynności ukrytej (dysymulowanej)
2. Problem tożsamości czynności pozornej i ukrytej
3. Pozorność umowy o pracę
4. Pozorność czynności prawnych udokumentowanych fakturami VAT

Rozdział 3. Błąd i podstęp

1. Uwagi ogólne
2. Błąd a niedbalstwo strony
3. Błąd co do prawa
4. Błąd co do sfery motywacyjnej
5. Błąd dotyczący przyjęcia lub odrzucenia spadku (art. 1019 KC)
6. Możliwość częściowego uchylecia się od skutków prawnych oświadczenia woli złożonego pod wpływem błędu lub podstępem

Rozdział 4. Groźba

1. Groźba a inne formy presji
2. Bezprawność groźby
3. Powaga i realność groźby

Rozdział 1. Brak świadomości lub swobody

1. Czynniki zewnętrzne a stan wyłączający swobodę

1.1. Zagadnienia wstępne

O ile stwierdzenie braku świadomości z powodu zakłóceń czynności psychicznych, takich jak choroba psychiczna czy upośledzenie umysłowe, może być z reguły z wysokim stopniem pewności stwierdzone w oparciu na opiniach biegłych psychiatrów, psychologów czy neurologów, o tyle wiele trudności praktycznych nastrocza stwierdzenie **braku swobody**. W doktrynie wskazuje się, iż pod pojęciem stanu wyłączającego świadomość należy rozumieć brak rozeznania, niemożność rozumienia zachowań własnych i cudzych, niezdawanie sobie sprawy ze znaczenia i skutków własnego postępowania, natomiast **stan wyłączający swobodę ma miejsce w przypadku występowania niemożliwego do przełamania wewnętrznego przymusu postąpienia w określony sposób** [P. Sobołewski, w: K. Osajda (red.), Komentarze Prawa Prywatnego, t. I. Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny. Prawo o notariacie (art. 79–95 i 96–99), Legalis 2017].

Problem pojawia się zatem w sytuacjach, w których tenże wewnętrzny przymus jest w pewnym stopniu także skutkiem **czynników zewnętrznych, tj. niekoniecznie tkwiących bezpośrednio w osobie składającej oświadczenie woli**. Czynnikiem takimi mogą być **okoliczności związane z kontekstem sytuacyjnym zło-**

Pojęcie braku swobody

Czynniki zewnętrzne

zenia oświadczenia woli, takie jak np. presja czasowa czy ekonomiczna, silny konflikt między stronami lub istniejący między nimi stosunek zależności, czy też ogólna zawikość sprawy (np. skomplikowany język zawieranej umowy). Do takich czynników zaliczyć można jednak także **działania osób trzecich**, takie jak wywieranie presji na osobę składającą oświadczenie woli (niemającej jednak charakteru groźby w rozumieniu art. 87 KC), manipulowanie nią poprzez różnego rodzaju sugestie, perswazje czy zapewnienia, bądź też wykorzystywanie jej trudnej sytuacji bądź występowania u niej pewnych zaburzeń psychicznych, które same w sobie nie wyłączałyby jeszcze świadomości, ale w połączeniu z ingerencją w swobodę tej osoby mogą prowadzić do powstania stanu określonego w art. 82 KC.

Dopuszczenie bądź odrzucenie możliwości uwzględniania czynników zewnętrznych przy ocenie przesłanek stanu wyłączającego swobodę w rozumieniu art. 82 KC jest kwestią istotną, albowiem jak słusznie zauważył SN w post. z 7.9.2016 r. (IV CSK 702/15, Legalis), „w nowszym piśmiennictwie trafnie podnosi się brak dostatecznych podstaw do daleko idącego zawężania pojęcia «swobody» [tutaj w odniesieniu do testowania – przyp. aut.] i całkowitego odrzucenia *a priori* znaczenia czynników zewnętrznych”. Oznacza to, że w pewnym stopniu czynniki te można uwzględnić, jednakże podstawowe pytanie brzmi – w jakim?

W judykaturze zarysowały się różne stanowiska co do możliwości dopuszczenia wpływu czynników zewnętrznych na wyłączenie swobody. Oceny wyrażane przez sądy zależą tutaj także od okoliczności danej sprawy i stopnia wpływu sytuacji zewnętrznej na proces decyzyjny osoby składającej oświadczenie woli.

1.2. Presja ekonomiczna i stosunek zależności

W odniesieniu do czynników zewnętrznych w postaci szeroko pojętej presji ekonomicznej i wykorzystania przez „stronę silniejszą” stosunku zależności bądź przymusowej sytuacji kontrahenta przytoczyć można przykładowo wyr. SA w Poznaniu z 15.1.1992 r. (I ACr

516/91, Legalis). Rozpatrywana sprawa dotyczyła sytuacji, w której powód powoływał się na stan wyłączający swobodę w odniesieniu do zawarcia przez siebie niekorzystnej umowy. Niekorzystność tej umowy miała przejawiać się w tym, że kontrahent powoda – agencja pośrednictwa pracy dla marynarzy zastrzegła na swoją rzecz prowizję w zamian za wyrażenie zgody na zawarcie umowy o pracę z zagranicznym armatorem. Sąd stwierdził jednak, że co prawda powód bez „pośrednictwa” pozwanej i odprowadzania na jej rzecz stosownej części wynagrodzenia za pracę tytułem „prowizji” nie uzyskałby zatrudnienia u zagranicznego armatora na drodze legalnej (tym bardziej, że ówczesne przepisy zezwalały na takie praktyki, jak stosowane przez pozwaną), jednak nie można tego utożsamiać z brakiem swobody w momencie podejmowania przez powoda decyzji o zawarciu umowy i uzewnętrznienia swej woli w tym zakresie, gdyż mógł on przecież nie zaakceptować warunków umowy i jej nie zawrzeć. Zdaniem sądu, **sam fakt, że niektóre postanowienia umowy były dla powoda niekorzystne i na ich ukształtowanie nie miał on praktycznie żadnego wpływu, nie powoduje jeszcze nieważności jego oświadczenia woli w rozumieniu art. 82 KC.** Sąd zwrócił uwagę, że **przyczyna wyłączająca swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli musi tkwić w samym oświadczającym, a nie w sytuacji zewnętrznej, w jakiej się znalazł.** Brak swobody musi być zatem odniesiony do okoliczności wewnętrznych, a nie zewnętrznych, gdyż **przyczyna wyłączająca swobodne powzięcie decyzji musi być umiejscowiona w samym podmiocie składającym oświadczenie, a nie w jakiejś sytuacji zewnętrznej, w jakiej ta osoba została postawiona czy to przez kontrahenta, czy przez inne osoby.** Ze stanowiskiem sądu należy się w tym przypadku zgodzić, gdyż w sytuacji narzucenia przez kontrahenta niekorzystnych warunków umowy można by mówić co najwyżej o wyzysku w rozumieniu art. 388 KC, czy też o sprzeczności umowy z zasadami współżycia społecznego, natomiast okoliczność ta nie powoduje automatycznie, że oświadczenie woli o zawarciu umowy na takich warunkach jest dotknięte wadą w postaci braku swobody. Nawet chęć znalezienia zatrudnienia i tym samym zapewnienia sobie źródła utrzymania nie może sama z siebie impli-

kować stwierdzenia, jakoby zgoda na zawarcie skrajnie niekorzystnej dla siebie umowy była wynikiem braku swobody.

1.3. Atmosfera konfliktu i związane z nią silne emocje

Czynnikiem zewnętrznym, ograniczającym swobodę decyzyjną, może być także **ogólna atmosfera towarzysząca składaniu oświadczenia woli, związana np. z konfliktem między stronami i towarzyszącymi mu emocjami**. Pojawia się wówczas pytanie, w jakim stopniu atmosfera taka może wpłynąć na proces powzięcia decyzji i wyrażenia woli i czy może ona prowadzić do stanu wyłączenia swobody.

Przykładem takiej sytuacji może być sprawa zakończona wyr. SN z 8.5.2002 r. (I PKN 106/01, Legalis), który zapadł na kanwie stanu faktycznego, w którym powódka zatrudniona w banku, chcąc spowodować przeniesienie jej do pracy w innym oddziale, przyznała się do przywłaszczenia pewnych kwot pieniędzy na szkodę właścicieli terminowych książeczek oszczędnościowych. Dyrektor zaproponował powódce zwolnienie dyscyplinarne lub rozwiązanie umowy o pracę za porozumieniem stron, a ta wybrała drugą opcję. Następnie jednak powoływała się na nieważność swego oświadczenia woli, twierdząc, że działała w warunkach wykluczających swobodę podjęcia decyzji, tj. pod wpływem emocji i wywierania presji połączonej z groźbą zwolnienia dyscyplinarnego. W ocenie SN powódka, jako kasjerka i osoba materialnie odpowiedzialna, powinna – przywłaszczając sobie kwoty z książeczek klientów banku – liczyć się z konsekwencjami takiego postępowania do rozwiązania stosunku pracy bez wypowiedzenia z jej winy włącznie. Sąd stwierdził, że **nawet zawarcie przez stronę niekorzystnej dla niej umowy z powodu trudnej sytuacji ekonomicznej, w jakiej strona ta się znajduje, nie powoduje samo przez się nieważności jej oświadczenia woli w rozumieniu art. 82 KC**, a jednocześnie zwrócił uwagę, iż poinformowanie pracownika przez przełożonego o negatywnej ocenie jego działania i wskazanie mu możliwych konsekwencji prawnych, w tym uprzedzenie o możliwości rozwią-

Silne emocje
i konflikt
a swoboda
powzięcia
i wyrażenia woli

zania umowy o pracę bez wypowiedzenia, nie stanowi groźby bezprawnej w rozumieniu art. 87 KC. Sytuacja, w jakiej znalazła się powódka, była zatem zdaniem sądu wyłącznie skutkiem jej własnego bezprawnego działania i nawet jeżeli towarzyszyły jej emocje, nie doszło jeszcze do braku możliwości swobodnego podjęcia decyzji.

Problem może być jednak bardziej skomplikowany, jeżeli na fakt złożenia niekorzystnego oświadczenia woli nakładają się różnego rodzaju **zakłócenia czynności psychicznych osoby składającej to oświadczenie**. Przykładowo, sprawa rozpatrywana w wyr. SN z 5.12.2002 r. (I PKN 582/01, Legalis) dotyczyła sytuacji, w której powódka, będąca pielęgniarką, została oskarżona przez pacjentkę o kradzież pieniędzy. Podczas zorganizowanego przez siebie w związku ze sprawą zebrania dyrektor szpitala przedstawił powódce trzy propozycje: rozwiązanie stosunku pracy bez wypowiedzenia, zgłoszenie sprawy policji, bądź wyrażenie przez szpital zgody na rozwiązanie stosunku pracy na mocy porozumienia stron i dał powódce czas na odpowiedź do dnia następnego. Po zebraniu powódka rozmawiała jeszcze z pielęgniarką oddziałową, a następnie udała się do pielęgniarki przełożonej i w obecności tych osób oraz kadrowej oświadczyła, że podjęła decyzję o rozwiązaniu umowy o pracę na mocy porozumienia stron oraz przy pomocy kadrowej napisała oświadczenie z prośbą o rozwiązanie stosunku pracy na zasadzie porozumienia stron, dyrektor pozwanego szpitala zaś tego samego dnia wyraził na to zgodę. Po powrocie do domu i rozmowie z mężem powódka postanowiła wycofać swoje oświadczenie i w dniu następnym złożyła pozwanemu szpitalowi stosowne pismo, informując, że jej wcześniejsza decyzja była podyktowana chwilowym załamaniem i zdenerwowaniem. Jednakże zdaniem SN, nie można w omawianym przypadku dopatrywać się wady oświadczenia woli w rozumieniu art. 82 KC. W ocenie sądu, zdenerwowanie powódki w zaistniałej sytuacji było naturalne, lecz nie można z niego wywodzić braku możliwości świadomego i swobodnego podjęcia decyzji. Sąd podkreślił, iż **w procesie pracy, ze względu na jego istotne cechy takie jak, między innymi, podporządkowanie pracownika, obowiązek wykonywania przez niego poleceń przełożonych, dochodzi do napięć i stresów, ale są one niejako wpisane w ten proces pracy i przewidywalne**. Odwołu-

Zakłócenia
czynności
psychicznych
a brak swobody

jąc się do swego wcześniejszego orzecznictwa w sprawach wypadków przy pracy, sąd zwrócił uwagę, iż np. wypowiedzenie umowy o pracę jest zgodną z prawem czynnością prawną mogącą wywołać zdenerwowanie pracownika, lecz jego reakcja na nie zależy od osobniczych predyspozycji pracownika, leżących w jego organizmie i nie jest ono z reguły traktowane jako przyczyna zewnętrzna w przypadku, gdy po otrzymaniu niekorzystnej dla pracownika wiadomości dozna on zawału mięśnia sercowego lub wylewu krwi do mózgu. Zdaniem sądu, przyjęcie odmiennego poglądu prowadziłoby do absurdalnego wniosku, że każda, subiektywnie przez pracownika odczuwana niekorzystnie, decyzja pracodawcy może go wprawiać w stan wyłączający świadome i swobodne podjęcie decyzji, co ponadto wymagałoby oceny przez biegłego psychiatrę. Dlatego też SN uznał, że jeżeli orzekające w sprawie sądy na podstawie zgromadzonego materiału dowodowego (zeznania świadków, przesłuchanie powódki) doszły do przekonania, iż składając oświadczenie o rozwiązaniu umowy o pracę, powódka nie znajdowała się w stanie wyłączającym swobodne bądź świadome podjęcie decyzji, to nie były obowiązane przeprowadzać dowodu z opinii biegłego psychologa lub psychiatry.

Zagadnienie emocji towarzyszących składaniu oświadczenia woli było także przedmiotem analizy SN w wyr. z 27.7.2010 r. (II CSK 147/10, Legalis), zapadłym na kanwie sprawy o ustalenie nieważności zawartej przez strony umowy o podział majątku wspólnego oraz aneksu do tej umowy. W małżeństwie stron stopniowo narastały nieporozumienia i konflikty, również na tle majątkowym, co powodowało u powódki problemy psychiczne i konieczność zażywania dostępnych leków ziołowych i uspokajających, które załatwiali jej znajomi. Finalnie powódka postanowiła wyprowadzić się ze wspólnego domu i kupić mieszkanie, jednak pozwany nie zgodził się na zaciągnięcie przez powódkę kredytu i podpisanie wymaganych dokumentów. Pozwany zaproponował powódce zawarcie umowy ustanowienia rozdzielności majątkowej, wskazując, że w takim przypadku będzie mogła „robić co chce”. Kiedy powódka wyraziła na to zgodę, pozwany umówił termin zawarcia umowy u notariusza. Przychodząc do kancelarii notarialnej, powódka była przekonana, że zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami

ma być zawarta umowa o rozdzielności majątkowej. Pozwany nie poinformował jej, że ma być zawarta także umowa o podziale majątku wspólnego. Gdy notariusz zaczęła czytać projekt tej umowy, powódka doznała rodzaju „szoku” – silnego zaburzenia emocjonalnego, w którym doszło do zawężenia odbioru bodźców, głębokiego smutku, wyłączenia zdolności logicznego myślenia i wzmożonej sugestywności na propozycje innych osób. Powódka nie była zatem w stanie analizować, jakie skutki niesie złożenie podpisu na akcie notarialnym, a jedynym jej pragnieniem było opuszczenie kancelarii. Natychmiast po podpisaniu umowy powódka wybiegła więc z kancelarii, a resztę formalności załatwiał pozwany. Dopiero po powrocie do domu powódka zrozumiała, że podpisała dokument, który był dla niej drastycznie niekorzystny. Zdaniem SN **stan, w jakim znajdowała się powódka (zaskoczenie treścią aktu notarialnego, którego wcześniej nie знаła, w połączeniu ze stanem psychicznym powódki wywołanym nieporozumieniami małżeńskimi, który przejawiał się zaburzeniami adaptacyjnymi), wykluczał uznanie go za wyłączający swobodne podjęcie decyzji i wyrażenie woli.** Opierając się na sporządzonej w sprawie opinii biegłego, sąd przyjął, że w wyniku przeżytego w kancelarii notarialnej szoku i związanego z nim wyłączenia logicznego myślenia oraz wzmożonej podatności na sugestie powódka znajdowała się w stanie wyłączającym swobodne podjęcie decyzji. W tej zatem sprawie SN zaprezentował bardziej liberalne niż poprzednio podejście do kwestii wpływu emocji towarzyszących złożeniu oświadczenia woli na swobodę procesu decyzyjnego, nie tylko dostrzegając tu potrzebę zasięgnięcia opinii biegłego psychiatry, ale także **aprobując możliwość zastosowania art. 82 KC w sytuacji silnych emocji odczuwanych przez osobę, która wcześniej – jak wynika z opisu sprawy – nie leczyła się psychiatrycznie, a jedynie korzystała z ogólnie dostępnych środków uspokajających.** Gdyby w omawianej sprawie przyjąć stanowisko restrykcyjne, należałoby uznać – podobnie jak w przytoczonym powyżej wyroku w sprawie pielęgniarki oskarżonej o kradzież, że zawieranie umów rozdzielności majątkowej i podziału majątku jest zazwyczaj związane z nieporozumieniami małżeńskimi, które same z siebie powodują silny stres u stron, a zatem nie byłoby podstaw, aby uznać samo zawarcie ta-

kiej umowy za przyczynę szoku wyłączającego logiczne rozumowanie i swobodę decyzji. Jednakże w tym wypadku sąd potraktował rolę wcześniejszych nieporozumień małżeńskich jako czynnik niejako „tłumaczący” szok doznany przez powódkę i przyjął, że zachodziły podstawy do stwierdzenia u niej stanu wyłączającego swobodę w rozumieniu art. 82 KC.

1.4. Manipulacja ze strony osób trzecich

Z punktu widzenia omawianej problematyki istotna jest też kwestia **wplywu dzialań osób trzecich na proces decyzyjny skladajacego oswiadczenie woli**. Warto w tym miejscu przytoczyć stanowisko wyrażone w literaturze z zakresu psychologii, w której wskazuje się, że „**skrajne rozumienie pojęcia «braku swobody» jest zbyt wąskie i nie odpowiada wynikom badań współczesnej psychologii.** (...) Izolowany, tkwiący wyłącznie w podmiocie zbiór uwarunkowań blokujących ową swobodę może występować samodzielnie tylko jako jeden z biegunów, w ramach którego zachodzi wyłączenie swobody podejmowania decyzji, a w konsekwencji nieważność oświadczenia woli. Na gruncie współczesnej psychologii zostały jednak wykryte i opisane także i drugi biegun – sytuacyjny, w granicach którego mogą występować tak silne uwarunkowania działające na człowieka, że jego rozporządzenia w tych okolicznościach przestają odpowiadać wymogom swobody oświadczenia woli, np. **oddziaływania manipulatorskie innych osób, decydujący wpływ autorytetu, namowy («zakłęcia») apelujące do uczuć, stymulacje sugestywne itd.**” (*J.M. Stanik*, Teoretyczne i metodologiczne problemy opiniodawstwa psychologicznego w sprawach o ważność oświadczenia woli i w sprawach testamentowych, *Przegląd Psychologiczny* 2009, Nr 3, s. 247).

Podkreślenia wymaga także zaprezentowane w tej literaturze stanowisko co do kontekstu sytuacyjnego złożenia oświadczenia woli, sformułowane co prawda w odniesieniu do testamentu, jednakże mogące znaleźć zastosowanie także w odniesieniu do innych czynności prawnych. Wskazuje się mianowicie, iż „z psychologicznego punktu widzenia bardzo istotna jest analiza sytuacji sporzą-

Wpływ działań osób trzecich na swobodę powzięcia i wyrażenia woli

Kontekst sytuacyjny złożenia oświadczenia woli

dzenia testamentu także pod kątem tego, czy inicjatywa sporządzenia testamentu wyszła od samego testatora (i w jakim stopniu), czy też od innych osób, zwłaszcza beneficjentów. Na gruncie wiedzy psychologicznej, jak i własnego doświadczenia wiadomo bowiem, że **odmowa spełnienia jakiejś czynności w odpowiednio zaaranżowanej sytuacji społecznej wymaga znacznie większej odporności i mocy (czy stanowczości) psychicznej niż wyrażenie zgody.** (...) Sytuacja zaaranżowana przez innych (szczególnie przez głównego lub jedyne go beneficjenta, z towarzyszącą temu atmosferą perswazji, konfliktu, daleko posuniętej zależności czy bezradności testatora itp.) wymagałaby ustalenia, czy był on (spadkodawca) zdolny do przeciwstawienia się tym wpływom sytuacyjnym (np. z powodu lęku, podwyższonej podatności na sugestię, rysów bierno-zależnych, nałogów, apatii itp.)” (*J.M. Stanik, Teoretyczne i metodologiczne*, s. 253–254).

Zagadnienie to było również przedmiotem rozważań sądów. Przykładowo SA w Krakowie (wyr. z 2.7.2015 r., I ACa 469/15, *Legalis*) zajmował się sprawą, w której powód domagał się stwierdzenia nieważności umowy sprzedaży nieruchomości na rzecz pozwanego na podstawie art. 82 KC. Uzasadniając swoje żądanie, wskazał, że od lat cierpi na chorobę alkoholową, co spowodowało, że żona i dzieci opuściły go, wyprowadzając się z domu. Od tego czasu powód czuł się samotny i porzucony, przy czym nadal nadużywał alkoholu, praktycznie nie trzeźwiejąc. Kiedy powód znajdował się w takim właśnie położeniu, pozwany namówił go na sprzedaż nieruchomości, skłaniając go do tego przez podkreślanie, że w ten sposób powód będzie mógł zemścić się na rodzinie, która go zostawiła, a ponadto uzyska pieniądze na bieżące utrzymanie, które pozwany zobowiązywał się systematycznie mu przekazywać. Opierając się na opinii biegłego psychiatry, sądy I i II instancji stwierdziły, że w dniu zawarcia przedmiotowej umowy mogło dojść do zawężenia u powoda swobody w wyrażeniu woli spowodowanego tym, że głód alkoholowy w powiązaniu z brakiem pieniędzy na zakup alkoholu, przy jednoczesnej możliwości szybkiego ich pozyskania od pozwanego w sytuacji zbycia nieruchomości, mógł spowodować szczególną podatność powoda na sugestie i namowy innych osób, a istniejące u powoda upośledzenie struktur poznaw-

czych (spowodowane przewlekłym alkoholizmem) uniemożliwiło stawienie czoła tej, zwiększonej, sugestywności. Sąd Najwyższy stanowisko to podzielił, wskazując, iż **brak swobody to stan, w którym strona czynności rozpoznaje wprawdzie sens działania własnego oraz działania drugiej strony, ale na skutek negatywnego oddziaływania pewnych czynników psychicznych wyłączona jest po jej stronie możliwość swobodnego (nieskrępowanego) podjęcia przez nią aktu woli i uzewnętrznienia jej treści.** Sąd Najwyższy podkreślił, że – co do zasady – brak swobody ma odnosić się do okoliczności dotyczących samej strony (wewnętrznych), a nie umiejscowionych w zewnętrznym otoczeniu, w którym przyszło jej działać, jednakże nie wykluczył także wpływu sugestii innych osób. W uzasadnieniu wyroku stwierdzono, iż powód zdecydował się na sprzedaż nieruchomości tylko po to, by zyskać tym samym pieniądze na kontynuowanie picia, jednakże zwrócono uwagę także na aktywną postawę pozwanego, który znając sytuację finansową, osobistą i zdrowotną potencjalnego sprzedawcy, wyraził chęć nabycia nieruchomości, tym samym upewniając powoda w jego zamiarze. **Brak swobody w podjęciu decyzji został zatem w omawianej sprawie spowodowany przede wszystkim przyczynami tkwiącymi w samej osobie składającego oświadczenie woli (choroba alkoholowa), jednakże na przyczyny te nałożył się także czynnik zewnętrzny w postaci sugestii kontrahenta, który niejako wyzyskał dla własnych celów sytuację powoda.**

Z kolei wyr. SA w Gdańsku z 9.3.2017 r. (V ACa 276/16, Le-galis) dotyczył sprawy, w której powód, będący wujkiem pozwanej, dokonał na jej rzecz darowizny spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu mieszkalnego, a następnie wniósł o stwierdzenie jej nieważności z uwagi na działanie w stanie wyłączającym świadomość i swobodę w rozumieniu art. 82 KC. Ponieważ sąd I instancji oddalił powództwo z uwagi na treść opinii biegłej, która nie stwierdziła u powoda dolegliwości mogących powodować wyłączenie świadomości lub swobody, powód złożył apelację od wyroku. Jedną z kwestii podnoszonych w apelacji była okoliczność wpływu matki powoda na dokonanie przedmiotowej darowizny. Sąd Apelacyjny stwierdził jednak, iż opierając się na opinii sporządzonej przez biegłą, nie miał podstaw do przyjęcia, że dokonując darowi-

zny na rzecz pozwanej, powód znajdował się pod absolutnym wpływem swojej matki. Zdaniem sądu, skoro biegła uznała, że w trakcie sporządzania aktu notarialnego powód nie znajdował się w stanie wyłączającym jego świadomość i swobodne podjęcie decyzji, bez znaczenia pozostaje fakt, czy to powód, czy też jego matka zainicjowali przeniesienie własności mieszkania na krewną, gdyż niezależnie od powyższego powód, składając oświadczenie woli, potrafił dostatecznie rozeznaczyć znaczenie dokonywanej czynności prawnej, był świadomy tego, co robi. Dlatego też, w ocenie sądu, nawet jeśli inicjatywa przekazania mieszkania na rzecz pozwanej pochodziła wyłącznie ze strony matki powoda, okoliczność ta nie miała żadnego znaczenia dla sprawy, ani też wpływu na treść rozstrzygnięcia sądu I instancji. W tym zatem przypadku **sąd nie przywiązał większego znaczenia do czynnika zewnętrznego w postaci wpływu i sugestii osób trzecich, co w jego przekonaniu uzasadnione było tym, że w sporządzonej w sprawie opinii biegłej nie stwierdzono u powoda zaburzeń psychicznych, które mogłyby zakłócić proces podejmowania przez niego decyzji.** Jednakże biorąc pod uwagę przytoczone wyżej stanowisko wyrażone w literaturze z zakresu psychologii, być może kwestii tej należało poświęcić więcej uwagi, tym bardziej że w opinii wskazano, iż powód leczył się, również na choroby somatyczne, a także doświadczał zmian nastroju.

Interesujące rozważania na temat zbiegu czynników wewnętrznych i zewnętrznych zawarte są także w wyr. SN z 18.5.2016 r. (V CSK 578/15, Legalis). Rozpatrywana sprawa dotyczyła powództwa starszych, bezdzietnych małżonków o ustalenie nieważności umowy sprzedaży nieruchomości na rzecz pozwanych w zamian za opiekę. Kiedy siostra powoda zaproponowała powodom, aby „przepisali” dom na jej córkę i zięcia (czyli pozwanych w sprawie), powód wyraził na to zgodę, ponieważ uważał, że z żoną potrzebują pomocy. Powódka początkowo była temu przeciwna, jednak bała się agresywnego męża, więc ostatecznie również wyraziła zgodę na sprzedaż nieruchomości pozwanym w zamian za opiekę i możliwość dożywotniego zamieszkiwania w dotychczasowym miejscu. Sądy I i II instancji na podstawie opinii biegłych stwierdziły, że w stosunku do oświadczeń woli obojga powodów zachodziły

Zbieg czynników
wewnętrznych
i zewnętrznych

podstawy do zastosowania art. 82 KC, jednak o ile oświadczenie powoda uznano za nieważne z powodu wystąpienia jednocześnie obydwu przyczyn nieważności z tego przepisu, o tyle oświadczenie jego żony uznano za nieważne z powodu wyłączenia swobodnego oraz upośledzenia i ograniczenia świadomego powzięcia decyzji i wyrażenia woli. Powódka cierpiała bowiem na liczne schorzenia, w tym zespół psychoorganiczny, a ponadto przeżyła wstrząs mózgu po pobiciu przez męża. Zarówno przed zawarciem umowy, jak i w czasie jej zawierania powódka znajdowała się pod presją chorego męża, którego zaburzenia mogły wywoływać u niej niepokój i lęk, powodując uleganie jego woli. Długotrwałe narażenie na trudną, obciążającą relację rodzinną (wiele lat życia z chorym mężem) i brak wsparcia bliskich przyczyniał się również do obniżonej tolerancji powódki na stres. **Niski już pierwotnie potencjał intelektualny powódki oraz objawy procesu psychoorganicznego w czasie podpisywania umowy spowodowały osłabioną kontrolę emocji, wzmoczoną podatność na presję i sugestię oraz stres związany z podpisaniem aktu o charakterze prawnym (jego niecodzienność, dodatkowa presja osób drugich, pośpiech oraz mało zrozumiały język prawniczy), które to czynniki mogły przyczynić się do niewystarczającej kontroli oraz panowania nad sytuacją.** Sąd Najwyższy dostrzegł, że w sprawie pojawiła się wątpliwość, **wymagająca odpowiedzi na pytanie, czy w wypadku nałożenia się na siebie przyczyn zewnętrznych i wewnętrznych art. 82 KC może znaleźć zastosowanie.** Wątpliwość tę rozstrzygnął, uznając, że **jeżeli czynniki zewnętrzne bez przyczyn wewnętrznych, tkwiących w stanie zdrowia fizycznego i psychicznego osoby składającej oświadczenie woli, nie doprowadziłyby do wyłączenia świadomości lub swobody przy formułowaniu tego oświadczenia, to znaczy, że przesłanki z art. 82 KC zostały spełnione.** Zdaniem sądu, stan wewnętrzny nie jest procesem oddzielnym od zdarzeń zewnętrznych, charakter zaś przyczyny, która spowodowała wewnętrzne zakłócenie, w dalszym rezultacie prowadzące do wyłączenia możliwości świadomego albo swobodnego podjęcia decyzji i wyrażenia woli, jest obojętny w świetle art. 82 KC. **Zakłócenie i osłabienie czynności psychicznych w zakresie poznawczym, decyzyjnym czy wreszcie komunikacyjnym może**

bowiem zostać spotęgowane zdarzeniami zewnętrznymi do takiego poziomu, który spełni przesłanki art. 82 KC. Jeżeli natomiast decydujące znaczenie będą miały czynniki zewnętrzne zakłócające swobodę bądź wiedzę składającego oświadczenie o istotnych okolicznościach, natomiast funkcje poznawcze nie doznają zaburzenia wyłączającego rozumienie lub zdolność podejmowania decyzji, to wówczas przesłanki z art. 82 KC nie wystąpią. Konkludując, SN stwierdził, że w wypadku zbiegu czynników wewnętrznych i zewnętrznych zakłócających świadomość co do okoliczności podejmowanej decyzji i/lub swobody przedstawiania swojego stanowiska decyduje ten czynnik, który miał znaczenie zasadnicze.

Przedstawione powyżej stanowisko SN wydaje się najbliższe „złotego środka”, jeżeli chodzi o ocenę wpływu czynników zewnętrznych na proces decyzyjny osoby składającej oświadczenie woli. Dostrzegając bowiem możliwość łącznego działania czynników wewnętrznych i zewnętrznych, SN podkreślił **konieczność wnikliwej oceny, które z tych czynników miały charakter decydujący w doprowadzeniu osoby składającej oświadczenie woli do stanu wyłączenia swobody procesu decyzyjnego.** Czynniki zewnętrzne same z siebie nie powodują jeszcze zatem wypełnienia przesłanek z art. 82 KC, natomiast jeżeli działają w połączeniu z czynnikami wewnętrznymi, tkwiącymi w samej osobie składającego oświadczenie woli, mogą mieć istotne znaczenie i doprowadzić nawet do sytuacji nieważności oświadczenia złożonego przez osobę, której zaburzenia psychiczne nie osiągnęły jeszcze stopnia całkowicie wyłączającego rozeznanie, jednakże nakładające się na nie okoliczności zewnętrzne spowodowały, że rozeznanie takie zostało wyłączone. Oczywiście ocena, które z czynników okazały się decydujące, wymagać będzie zasięgnięcia opinii biegłych psychiatrów bądź psychologów.